

УДК 796+316.723]:796.071.43:796.33
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-49>

Володимир ТИМЕНКО,
 orcid.org/0000-0001-6489-3352

аспірант кафедри професійної освіти у сфері технологій та дизайну
 Київського національного університету технологій та дизайну
 (Київ, Україна) tyumenkovp@gmail.com

СПОРТИВНО-МИСТЕЦЬКИЙ СИНТЕЗ У ПІДГОТОВЦІ ТРЕНЕРІВ З ФУТБОЛУ ДЛЯ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКИХ СПОРТИВНИХ ШКІЛ

У постановці проблеми звертається увага на актуальність міждисциплінарної інтеграції у професійній освіті і, зокрема, інтеграції на засадах спортивно-мистецького синтезу. Нині підготовка тренерів з футболу для дитячо-юнацьких спортивних шкіл недостатньо зорієнтована на застосування принципу інтердисциплінарності у змістовому наповненні освітньої програми. Освітньо-професійну програму «Тренерська діяльність в обраному виді спорту» зосереджено на формуванні фізіологічних і рухових компетентностей. Здатність до розвитку духовної здібності у майбутніх тренерів з футболу у їхній професійній підготовці враховано недостатньо.

Зазначено, що в освітньо-професійній програмі виділено фахову компетентність ФК6: «Здатність до розуміння ретроспективи формування сфери фізичної культури і спорту». Проаналізовано історичну ретроспективу «гри з м'ячем» у різних культурах світу. Футбольна гра визначається як складне спортивно-мистецьке явище із взаємопов'язаними діями тренера і футболістів, зовнішнім і внутрішнім середовищами цього спортивного дійства.

Аналізуються напрями досліджень українських і зарубіжних авторів з проблем удосконалення спортивної і мистецької галузей спеціалізованої освіти. Уточнено поняття «футбольна культура». З'ясовуються напрями розвитку футбольної культури. На думку авторів, сучасні напрями футбольної культури розвиваються на засадах спортивно-мистецького синтезу. Спортивно-мистецький синтез має стати мистецтвознавчою засадою у формуванні професійної компетентності та розвитку духовної здібності у майбутніх тренерів з футболу.

Спортивно-мистецький синтез зумовлює формування готовності тренерів з футболу до педагогічного дизайну – навчального (футбольно-ігрового) проектування. Футбольно-ігрове проектування має здійснюватися на засадах спортивно-мистецького синтезу і поширюватися не лише на планування тактики і стратегії матчів, але й на розроблення моделі української національної футбольної культури засобами мистецтва і дизайну.

Ключові слова: спорт, мистецтво, тренери, футбольна культура.

Volodymyr TYMENKO,
 orcid.org/0000-0001-6489-3352

Postgraduate at the Department of Professional Education
 in the field of Technology and Design
 Kyiv National University Technologies and Design
 (Kyiv, Ukraine) tyumenkovp@gmail.com

SPORTS AND ART SYNTHESIS IN THE TRAINING OF FOOTBALL COACHES FOR CHILDREN'S AND YOUTH'S SPORTS SCHOOLS

In the statement of the problem, attention is drawn to the relevance of interdisciplinary integration in professional education and, in particular, integration on the basis of sports and artistic synthesis. Currently, the training of football coaches for children's and youth sports schools is not sufficiently focused on the application of the principle of interdisciplinarity in the content of the educational and professional program "Coaching activity in the chosen sport" is focused on the formation of physiological and motor competences. The ability to develop spiritual ability in future football coaches is not taken into account enough in their professional training.

It is noted that the professional competence FC6 is highlighted in the educational and professional program: "The ability to understand the retrospective of the formation of the field of physical culture and sports." The historical retrospective of the "ball game" in different cultures of the world is analyzed. A football game is defined as a complex sports and artistic phenomenon with interrelated actions of the coach and football players, the external and internal environments of this sporting event.

Research directions of Ukrainian and foreign authors on the problems of improving the sports and art branches of specialized education are analyzed. The concept of "football culture" has been clarified. The directions of the development of football culture are clarified. According to the authors, modern directions of football culture develop on the basis of sports and artistic synthesis. Sports and art synthesis should become an artistic basis in the formation of professional competence and the development of spiritual ability in future football coaches.

Sports and art synthesis determines the formation of readiness of football coaches for pedagogical design – educational (football-game) design. Football and game design should be carried out on the basis of sports and art synthesis and extend not only to planning tactics and strategy of matches, but also to the development of a model of Ukrainian national football culture by means of art and design.

Key words: sport, art, coaches, football culture.

Постановка проблеми. У європейських цифрових суспільствах тривають пошуки нових освітніх технологій підготовки фахівців мистецького, гуманітарного, технічного, фізико-математичного та природничого профілів. Зокрема, у дидактичному STEAM-підході до професійної освіти пропонується «А-art» (мистецько-гуманітарний змістовий синтез дисциплін) застосовувати для доповнення «S-sciences» (природничих наук), T-technologies (технологій), E-engineering (інжинірингу), M-mathematicians (математики). У Великобританії міждисциплінарна інтеграція зорієнтована на дизайн і технології, а в Японії для забезпечення міждисциплінарної інтеграції створено Міністерство освіти, культури, спорту, науки та технологій. В Україні Законом «Про освіту» передбачено ст. 21 «Спеціалізована освіта», де виокремлено галузі професійної спеціалізованої освіти: мистецьку, спортивну, наукову і військову.

Мистецько-гуманітарним змістовим синтезом дисциплін «А-art» як складовою STEAM-освіти доцільно удосконалити структурно-логічну схему освітньо-професійної програми «Тренерська діяльність в обраному виді спорту» (Освітня програма «Тренерська діяльність в обраному виді спорту». 2023: 13, 14).

Фахова підготовка футбольних тренерів для дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ) поки що не відповідає принципу інтегрованості, а ґрунтуються на традиційних технологіях професійної підготовки з їх зорієнтованістю, переважним чином, на психофізіологічну складову спортивного ества (силу, спритність, швидкість, ігрову майстерність) без належного врахування естетичних чинників спортивної освіти.

Аналіз досліджень. Праці наукових дослідників стосуються різних проблем удосконалення спеціалізованої спортивної освіти: підготовка майбутніх тренерів футболу до групової рефлексивності спортсменів (М.П. Костенко); масові спортивно-мистецькі свята та спортивно-гімнастичні виступи (Сениця А.І.); підготовка майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту до організації спортивного дозвілля учнівської молоді в аквацентрах (Серман Т.В.); історія фізичної культури та спорту в Україні (Вербицький В.А.). Проте досі недостатня увага дослідників приді-

ляється розвитку духовної (екзистенційної) здібності, що розвивається у спортсменів на засадах спортивно-мистецького синтезу.

На думку В. Клименка, якщо спортивні заняття чи тренувальні ігри проникнуті естетичним почуттям гармонії, симетрії, ритму, то вони дадуть найкращі результати як для здоров'я, так і для розумового, фізичного і духовного розвитку спортсменів (Клименко В.В. 2006: 129).

У зарубіжному досвіді розвиток футбольної культури здійснюється за такими напрямками: футбольна культура фанатів, дизайн футбольних програм, фан-зіни, футбольні банери, атрибутика команд, графіті і трафарети, голосова підтримка, футбольне татування, засоби інформації з футболу, футбол в інтернеті, футбол в літературі, футбол у мистецтві (живопису, скульптурі, театрі, кінематографі) (Футбольна культура, 2023).

Футбольна гра – це складне спортивно-мистецьке явище із взаємопов'язаними діями тренера і футболістів, зовнішнім і внутрішнім середовищами цього спортивного дійства. Існує технологія для створення ігрового благополуччя у зовнішньому середовищі футбольної культури. Аналогічно мають місце виміри науки і технології для творення внутрішнього благополуччя спортсменів. Таке розуміння футбольної гри формується у майбутніх тренерів на засадах спортивно-мистецького синтезу.

Метою статті є обґрунтування спортивно-мистецького синтезу у підготовці тренерів з футболу для дитячо-юнацьких спортивних шкіл.

Виклад основного матеріалу. Українська ОПП «Тренерська діяльність в обраному виді спорту» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти містить компетентність ФКБ «Здатність до розуміння ретроспективи формування сфери фізичної культури і спорту» (Освітня програма «Тренерська діяльність в обраному виді спорту». 2023: 7). Звернемо увагу на витоки фізичної культури і спорту, зокрема, футболу.

Китайські мислителі традиційно ототожнювали організм людини і «організм» Всесвіту, однаково пронизані енергією «Ці» – фундаментальним принципом, феноменом, що формує будь-яке живе створіння. «Ці» часто перекладається як життєва енергія, життєва сила, потік енергії (Енергія Ці. Що це таке? 2016).

Давні греки вважали, що атлет – це людина, яка володіє мистецтвом через психомоторні вправи підтримувати гармонію свого тіла і душі. Вже тоді атлетика (наша фізична культура, а не спорт, але й не культуризм) вивчалася нарівні з філософією і точними науками. Людей, які нехтували атлетикою, Платон називав кульгавими, тому що й тіло, і живий рух, і дія – це естетичні властивості людини. Краса тіла і живого руху людини так само, як і твори літератури та мистецтва, впливає на почуття і розум. Вони виявляють, зміцнюють і вдосконалюють, передусім, естетичні почуття, тренують мислення, шліфують уяву.

З огляду на витоки фізичної культури як естетичної властивості «живого руху» людини, потрібно враховувати *теоретичну засаду спортивно-мистецького синтезу*, що зумовлює формування готовності тренерів з футболу до педагогічного дизайну – навчального (футбольно-ігрового) проектування, зорієнтованого на художньо-естетичні, лаконічні і ємкі способи передачі інформації її носіями: вербальними, графічними, структурними (речовинними), тілесно-кінестетичними (у футболі, художній гімнастиці, аеробіці тощо); це практика системного проектування, розроблення і впровадження навчальної продукції (цифрової і матеріальної) з метою привабливого, комфортного, інформаційно й технологічно збалансованого, креативного набуття компетентностей учасниками навчального процесу у ДЮСШ.

Готовність до педагогічного дизайну відповідає спеціальній компетентності 10 «Здатність здійснювати навчання, виховання та соціалізацію людини у сфері фізичної культури і спорту, застосовуючи різні педагогічні методи та прийоми», зазначеній в ОПП «Тренерська діяльність в обраному виді спорту» (Освітня програма «Тренерська діяльність в обраному виді спорту». 2023: 7).

Тренери, обдаровані практичним (в т.ч. лідерським) інтелектом, здатні образно уявляти, відчувати, усвідомлювати власний задум уже в опредмеченій формі. Наявність просторової уяви – це спільна риса фахівців спеціалізованої спортивної і мистецької освіти, що уможливорює спортивно-мистецький синтез у футбольній культурі.

Футбольна гра і футбольна культура національно зорієнтовані, оскільки мають місце в історичній ретроспективі усіх країн світу. Відома гра «щуцзю» (штовхни м'яч) у китайських солдатів. Назви ігор, що нагадують футбол, є ще й такі: «пок-та-пок» або «тлачтлі» (в індіанців), «фенінду» (у греків), «гарпастон» (у римлян). В Афіньському музеї зберігається зображення жонглюючого м'ячем юнаки, що датується IV століт-

тям до н.е. У давньогрецькій міфології існує розповідь про те, що перший м'яч на землі з'явився з рук богині Афродіти, яка подарувала іграшку Еросу. Персонаж Гомерівської «Одісеї» Невсікая грала «в м'яча» зі своїми подругами, що засвідчує давнє походження жіночого футболу.

Коли б футбольна гра не була пов'язана з енергопотенціалом людини і не була життєво необхідною і ритуальною, вона б не мала такого феноменального розповсюдження у світі в різні епохи. Нами з'ясовано, що футбольна гра була обов'язковою частиною народних гулянь у святкові дні. У європейців існував звичай влаштувати матчі на «масляному тижні». В наші дні подібна традиція зберігається на Оркнейських островах (архіпелаг у складі Британських островів). На Різдво і на Новий рік все чоловіче населення там грає «у футбол».

Гра «в м'яча» мала важливе культово-релігійне значення. Індіанці навіть в періоди воєн влаштували перемир'я, щоб провести «священну гру». М'яч символізував собою Сонце. А команди інсценували битву небесних богів з богами царства мертвих або двох стихій (води і вогню). Чорнобілий футбольний м'яч уособлює темну і світлу стихію. Індіанський ритуал з м'ячем поступово став «традиційним» європейським видом спорту, хоча і з глибокими ритуально-окультним корінням.

У древньому місті Чичен-Іца держави майя і нині збереглося знамените «поле для гри в м'яч», розташоване поруч з відомою тридцятиметровою пірамідою-храмом майя Кукулькан. Ритуальне «футбольне поле» майя являє собою чотирикутний двір, оточений з усіх боків високими стінами. Навколо місця для гри в м'яч розташовані численні барельєфи.

Ще з часів Київської Русі популярною була гра з м'ячем, яка за своїми правилами нагадувала сучасний футбол. Гравці розподілялися на дві команди і ставали на певній відстані одна від одної. Позаду кожної команди проводили граничну межу; команди намагалися ногами перекотити м'яч, намагаючись подолати межу суперника. Про те, що ігри з м'ячем у Київській Русі були популярними, свідчать археологічні знахідки, серед яких значне місце займали шкіряні м'ячі різних розмірів та ваги (Цьось А.В. 2014: 67).

У 1937–1939 рр., спершу в Перемишлі, а потім у Львові періодично видавався український спортивний часопис «Змаг», що нині зберігається у бібліотеці ім. В. Стефаника. За матеріалами цього унікального часопису журналіст Д. Мандзюк видав книгу «Копаний м'яч. Коротка історія українського футболу в Галичині 1909–1944» (Небесна І. 2018). Нами виокремлено цікаві епізоди книги. Українці грали у вишиванках. Футбол

**Сучасні напрями футбольної культури (ФК), що розвиваються
на засадах спортивно-мистецького синтезу**

Складові ФК	Характеристика складових ФК: футбольної культури
Футбольна програма	– брошури, що випускаються напередодні офіційного матчу командою-господаркою стадіону, на якому пройде гра. У ній описуються склади команд, що грають, останні новини клубів, історія протистоянь команд, коротка довідка про дублюючі склади, прогноз погоди на матч. Якщо грають національні збірні, або грають важливі матчі, програми розширюються, і до вищеописаного додаються інтерв'ю гравців, коментарі футбольних фахівців, передматчеві розклади тренерів. Через обмеженість тиражу футбольні програми часто стають об'єктами колекціонування, ними обмінюються, їх купують і продають на аукціонах.
Фан-зін	– періодичне видання, що випускається вболівальниками футбольних клубів на власні кошти, як правило, щорічно, наприкінці футбольного сезону. На сторінках фан-зіна описуються події, що оточували ігри команди протягом року: звіти про домашні та гостьові поєдинки, думки вболівальників про гравців та тренерів, звіти фанатів про виїзні матчі та час, проведений у дорозі, опис бійок із уболівальниками інших клубів.
Футбольні банери	– саморобні транспаранти, що розгортаються під час футбольних матчів на секторах стадіону, із закликами, спрямованими до футболістів та менеджерів клубу, або до вболівальників або футболістів команди суперника. Банери можуть нести різне інформаційне навантаження, але при цьому мають єдину мету – надання підтримки команді під час гри. Угрупування вболівальників за допомогою банерів змагаються між собою в креативності та масштабності підтримки, що сам процес виявлення кращого угруповання вболівальників за допомогою банерів у ЗМІ називається «банерною війною».
Футбольна (клубна) атрибутика	– сукупність товарів, які мають символіку певного футбольного клубу, або з цим клубом ототожнюються. Це можуть бути: шарфи, прапори, футбольна форма, значки, марки, брелоки та інше. Випуск і торгівля цими товарами зазвичай здійснюється безпосередньо клубом і є важливою частиною футбольної індустрії. Всі доходи, що отримуються від продажів, йдуть до бюджету клубу, тим самим даючи можливість уболівальникам (крім морального задоволення) зробити свій внесок у благополуччя команди. Крім безпосередньо клубів, атрибутикою можуть торгувати торгові мережі різних марок спортивного одягу, які, уклавши контракти з клубами, діляться із нею частиною виручки. У європейських країнах із розвинутою футбольною культурою торгівля спортивною атрибутикою є значною прибутковою статтею клубних бюджетів.
Футбольні графіті і трафарети	графіті – несанкціоновані зображення, зорієнтовані на збільшення популярності команди в межах її населеного пункту; трафарети – однотонні зображення (пиктограми), що наносяться балончиком фарби на поверхню заздалегідь виготовленого трафарета.
Голосова підтримка	– організовані пісне-співи, кричалки, скандування, ритмівки
Футбольні татуювання	– зображення гербів футбольних клубів, емблем фанатського угруповання, талісманів команд тощо; татуювання супроводжується коротким гаслом і виконується у кольоровій гамі, що відповідає кольорам клубу.
Футбольна преса	– журнали та газети, присвячені спорту
Футбольні інтернет-ресурси	– офіційні сайти футбольних організацій та окремих команд і фан-сайти аматорських форумів
Футбол у мистецтві	Пабло Пікассо «Гравець у футбол» (графіка); «Футболіст» (скульптура). Жан Жакобі «Корнер» (живопис). Казимир Малевич «Живописний реалізм футболіста» (живопис). Ніколя де Сталья фон Гольштейна «Футбол у світлі ліхтарів» (живопис).
Футбол у світовій художній літературі	«Футбольні казки», Алдір Шлее (Бразилія); «Футбольна гарячка», Нік Хорнбі (Англія); «Чортополох і чаша Грааля», Робін Дженкінс (Шотландія); «Хем і футбол», Налінакші Бхаттчарья (Індія); «Фабрика футболу», Джон Кінг (Англія); «Ми йдемо», Дугі Брімсон (Англія)
Футбол у кінематографі	«Страх воротаря перед одинадцятиметровим» режисера Віма Вендерса; «Фінал Кубка» режисера Йорана Рікліса; «Посвідчення» режисера Філіпа Девіса; «Кубок» режисера Каньесте Норбу; «Грай як Беккем» режисера Гуріндера Чадхі; «Фабрика футболу» режисера Ніка Лава; «Гол» режисера Денні Кенона; «Воротар» режисера Семена Тимошенка.

тоді називали «копанім м'ячем», команди – «дружинами», гравців – «грачами». «Копаний м'яч» спершу нагадувала суміш регбі й футболу. Чемпіонати мали назву – «мистецтво». Переможець чемпіонату називався не інакше як «мистцем».

У сучасній футбольній культурі національно-своєрідне виявлення спортивно-мистецького синтезу властиве футбольному дербі – матчам команд з одного міста або найбільш непримирених суперників, гострота боротьби в яких досягає найвищого напруження, а рівень підтримки вболівальниками піднімається на найвищу планку. Найчастіше клуби, між якими проходить дербі, є історичними суперниками. В основі суперечностей між ними можуть бути: соціальні передумови (клуб аристократів проти клубу робітників порту); територіальний аспект (два клуби з одного міста виявляють найсильнішого); політичний аспект (клуб, чий вболівальники дотримуються націоналістичних поглядів проти клубу).

Науково-педагогічними працівниками Львівського державного університету фізичної культури створено монографію «Українські народні ігри» (Приступа, Є., Левків, В., Слімаковський О. 2012). Відтворено етнопедагогічні аспекти становлення й розвитку українських народних рухливих ігор, розваг і забав, виявлено тенденції та особливості їх функціонування в суспільстві. Подано велику кількість рухливих ігор, розваг і забав, зібраних в етнографічних експедиціях, впровадження яких у сучасну виховну практику сприятиме відродженню національних традицій, а також підвищенню виховної, освітньої та оздоровчої роботи з молоддю.

У проаналізованих джерелах історичної ретроспективи розвитку футбольної гри, на нашу думку, має місце ритуальне, національно-своєрідне вияв-

лення спортивно-мистецького синтезу, на яке варто звертати увагу майбутніх тренерів футболу, що працюватимуть у ДЮСШ.

Розвиток складових сучасної футбольної культури відбувається у футбольно-ігровому середовищі на засадах спортивно-мистецького синтезу з використанням дизайну (таблиця 1).

Важливо, щоб в ОПП «Тренерська діяльність в обраному виді спорту» мала місце фаховій компетентності «Здатність до інтерактивної взаємодії з командою, створення естетично-привабливого, мотиваційно-енергетичного, інформаційно-ємкого, технологічно довершеного середовища футбольної культури на засадах спортивно-мистецького синтезу».

Висновки. Враховуючи дидактичний принцип інтердисциплінарності, зарубіжний досвід інтеграції з використанням STEAM-підходу до змісту сучасної професійної освіти, історичні витoki футбольної гри як ритуального мистецького дійства, доцільно удосконалити структурно-логічну схему освітньо-професійної програми «Тренерська діяльність в обраному виді спорту» мистецько-гуманітарним змістовим синтезом дисциплін «А-art» як складовою STEAM-освіти.

Спортивно-мистецький синтез має стати мистецтвознавчою засадою у формуванні професійної компетентності та розвитку духовної здібності у майбутніх тренерів з футболу. Спортивно-мистецьким синтезом зумовлюється формування готовності тренерів з футболу до педагогічного дизайну – навчального (футбольно-ігрового) проектування. Футбольно-ігрове проектування має поширюватися не лише на планування тактики і стратегії матчів, але й на розроблення моделі національної футбольної культури засобами мистецтва і дизайну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Освітня програма «Тренерська діяльність в обраному виді спорту». URL: http://smc.hnpu.edu.ua/files/Osv%D1%96tn%D1%96_programi/Osvitni_programu_bakalavr/2023_rik/Trenerska_diialnist_v_obranomu_vydi_sportu_bakalavr.pdf (дата звернення 24.09.2023)
2. Клименко В.В. Психологія спорту: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : МАУП, 2006. С. 129.
3. Футбольна культура URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%83%D1%82%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0 (дата звернення 14.09.2023)
4. Енергія Ці. Що це таке? URL: <https://wudeschool.com/blog/cigun-i-meditacia/chto-takoe-ci/> (дата звернення 22.09.2023)
5. Цьось А. В. Історія фізичного виховання на теренах України з найдавніших часів до початку XIX ст. : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / А. В. Цьось, Н. А. Деделюк. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. С. 67.
6. Небесна І. Як на Галичині з'явився футбол: копаний м'яч, дружини та мистецтво. URL: <https://te.20minut.ua/Kult-podii/yak-na-galichini-zyavivsyua-futbol-kopaniy-myach-druzhini-ta-mistetstvo-10591854.html> (дата звернення 22.09.2023)
7. Приступа Є. Українські народні ігри: монографія / Є. Приступа, В. Левків, О. Слімаковський. Львів : ЛДУФК, 2012. 432 с.

REFERENCES

1. Osvitnia prohrama «Trenerska diialnist v obranomu vydi sportu» [Educational program "Coaching activity in the chosen sport"] (2023). URL: http://smc.hnpu.edu.ua/files/Osv%D1%96tn%D1%96_programi/Osvitni_programu_bakalavr/2023_rik/Trenerska_diialnist_v_obranomu_vydi_sportu_bakalavr.pdf (data zvernennia 24.09.2023) [in Ukrainian].
2. Klymenko, V.V. (2006) Psykholohiia sportu: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv [Psychology of sports: Study guide for students of higher educational institutions] Kyiv: MAUP, S.129 [in Ukrainian].
3. Futbolna kultura [Football culture]. (2023) URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D1%83%D1%82%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0 (data zvertannia 14.09.2023) [in Ukrainian].
4. Enerhiiia Tsi. Shcho tse take? [Qi energy. What it is?] (2016) URL: <https://wudeschool.com/blog/cigun-i-meditacia/chto-takoe-ci/> (data zvernennia 22.09.2023) [in Ukrainian].
5. Tsos, A.V. (2005) Rozvytok fizychnoho vykhovannia na terytorii Ukrainy z naidavnishykh chasiv do pochatku KhIKh st.[The development of physical education on the territory of Ukraine from the earliest times to the beginning of the 19th century]: avtoref. dys. d-ra. nauk z fiz. vykh. ta sportu – Kharkiv, 36 s. [in Ukrainian].
6. Nebesna, I. (2018) Yak na Halychyni z'явились futbol: kopanyi miach, druzhyny ta mystetstvo [How football appeared in Galicia: football, wives and art]. URL: <https://te.20minut.ua/Kult-podii/yak-na-galichini-zyavivsya-futbol-kopaniy-myach-druzhini-ta-mistetstvo-10591854.html> (data zvernennia 22.09.2023) [in Ukrainian].
7. Prystupa, Ye., Levkiv, V., Slimakovskiy, O. (2012) Ukrainski narodni ihry: monohrafiia [Ukrainian folk games: a monograph]. Lviv: LDUFK, 432 s. [in Ukrainian].